

ЛЕСКОВАЧКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР

**ДИЈАЛЕКАТ – ДИЈАЛЕКАТСКА
КЊИЖЕВНОСТ**

ЛЕСКОВАЦ, 2011.

ИЗ ФИТОНИМИЈЕ РЕСАВСКОГ КРАЈА (КОРОВСКА ФЛОРА)*

Апстракт: У раду се представља и са лексиколошког, творбеног и структурног аспекта анализира инвентар лексема које се у области Горње Ресаве користе за номинацију реалија из сфере коровских биљака.

Кључне речи: фитоним, коровска флора, ресавски говорни тип.

0.1. Прикупљање и анализа назива биљака у народним говорима¹ важан је сегмент познавања лексике не само одређеног дијалекта него и одређеног језика у целини, као и његове дијалекатске диференцираности, јер дескриптивни речници књижевног језика не морају да доносе као одреднице или као секундарне семантичке реализације све покрајински маркиране ботаничке називе (уп. Драгин 1998: 11–12). Ботаничку терминологију ресавског краја само делимично и расуту можемо наћи у РСАНУ², у који су ушле четири збирке са овог терена. Три су с почетка XX века: збирка речи из села Купиновца Николе Даничића (Дан. Н.), затим збирка речи из Свилајнца и Ресаве Ђорђа Мелентијевића (Мел. 1) и збирка речи из параћинског, деспотовачког и ресавског среза Дамњана Митровића (Митр. Д.), а четвртом збирком свој прилог бележењу лексике 60-их година прошлог века дали су лингвисти Пецо и Милановић (уп. РСАНУ XVII: VIII–CX). Имајући у виду низак степен истражености лексичких особености ресавског говора (Реметић 2003: 125–134)³, овом приликом пажњу ћемо усмерити на називе биљака раширених у овом крају.

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 148009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Допринос који су српски дијалектолози дали развоју филолингвистике није занемарљив и огледа се, пре свега, у представљању инвентара и анализи мотивације и структуре назива биљака, превасходно, у војвођанским говорима (в. Драгин 1984, Шпис-Ћулум 1995, Вуковић 1994, Недељков 2000) или говорима призренско-тимочке говорне зоне (в. Марковић 1997, ФП 1996, ФП 1998 итд.).

² И када се у речницима какав је овај тезаурус наводи покрајинска ботаничка терминологија немогуће је навести све изворе тако да се не може увек пратити територијална распрострањеност неког назива.

³ Описи ресавског говора углавном су обухватили прозодијски, фонетско-фонолошки и морфолошки ниво језичке структуре, како у монографији А. Пеце и Б. Милановића (Пецо–Милановић 1968), тако и у необјављеном рукопису докторске дисертације М. Ивковића, који доноси грађу из прве деценије XX века (Живковић Христић 2011). Грађу за проучавање лексичких карактеристика говора овог краја, осим РСАНУ, нуди и осамнаест народних приповедака које је забележио М. Ивковић, а које су објављене у збирци у СЕЗБ-у XLI 1927. године. Своје прилоге познавању лексике ресавског краја дали смо у радовима *О називима верских празника у ресавском крају*. – Дијалекат – Дијалекатска књижевност, Лесковачки културни центар, Лесковац, 2009, 203–214 и *О воденичкој терминологији ресавског краја*. – Савремена проучавања језика и књижевности I/1, ФИЛУМ, Крагујевац, 2009, 185–192.

0.2. Овим прилогом представићемо инвентар лексичких јединица које се користе за номинацију коровске флоре у области Горње Ресаве⁴. Под коровском флором подразумевамо самоникло биље које расте у пољу на некултивисаним и култивисаним површинама. Грађа ће бити изложена по формалном критеријуму (по структури фитонима), најпре, у виду глосара, а онда анализирана са творбеног и лексиколошког аспекта. За идентификацију назива коришћен је *Ботанички речник* Д. Симоновића (1959) и *Атлас корова* И. Комљеновића. Међутим, неколико биљака нисмо успели да идентификујемо по латинском називу. Такође, ни наши информатори нису знали називе за сваку реалију, што није необично, јер оне биљке које својим својствима не привлаче пажњу човека не морају имати име (уп. Шпис-Тулум 1995: 405).

1.0. За означавање самониклих зељастих биљних ентитета уопште у овом говору користи се општи назив *трава*. Он се, поред назива *коров*, користи и за именовање биљака које угрожавају усеве (*Окопавамо о траве*). Уколико самоникле биљке цветају, именују се и лексемом *цвеће*, али се у том контексту употребљава и сингулативни назив *травка*, нарочито ако се има у виду лековита или магијска (обредно-обичајна) вредност биљака (уп. исказе: *Идемо у поље да беремо за Бурђеждан цвеће / На белјани петак бабе беру травке*).

1.1. Једночлани фитоними на овом ареалу су:

боца f 1) *Cirsium arvense* = паламида; 2) *Onopordon acanthium*

була / булка f *Papaver rhoeas*

буника f *Hyosциamus niger*

бурјан m *Sambucus ebulus*

ветровља f *Eryngium*

вратич m *Tanacetum vulgare*

вучинка f *Aristolochia clematitis*

граорица f 1) *Vicia*; 2) *Lathyrus*

грушник m

дебелјача f *Bryonia alba*

ђурђевак m *Galium cruciata* = жути ђурђевак

жилавлак / жиловак / жиловлак m *Plantago major*, *Plantago lanceolata*

зова f *Sambucus ebulus*

зука f *Typhja*

јованче n *Galium verum*

калопер m *Salvia officinalis* = маточина 3

камилица f *Matricaria chamomilla*

кантарион m *Hypericum perforatum*

копитњак m *Aserum europaeum*

коприва f *Urtica urens*, *Urtica dioica*

кукољ m *Agrostemma githago*

⁴ Информатори су углавном из варошице Велики Поповић, али и из села Стрмостен, Плажане и Роанда. Грађа је прикупљена помоћу упитника, као и снимањем исказа.

кукурек m *Helleborus odorus*
кукурузак m *Sorghum halepense* = сирак = дивљи кукуруз = кукуруз дивљак
кунусара f *Brassica oleracea*
кукута f 1) *Conium maculatum*; 2) *Cuscuta europaea*
ластреш m *Equisetum arvense*
ледињак m *Ranunculus ficaria*
лепак m *Galium aparine*
љуљ m *Lolium perenne*, *Lolium temulentum*
љутич m 1) *Ranunculus acer*, *Ranunculus arvensis*, *Ranunculus repens*; 2)
Anthemis arvensis
маслачак m 1) *Taraxacum officinale* = млечика 1 = жута рада; 2) *Senecio vulgaris* = млечика 2
маточина f 1) *Melissa officinalis*; 2) *Melittis melissophyllum*; 3) *Salvia officinalis*
медунак m *Lamium purpureum*
мишјакиња f *Stellaria media*
млеч / *млеч* m 1) *Euphorbia cyparissias*, *Euphorbia helioscopia*; 2) *Sonchus arvensis* = млечика 3
млечика f 1) *Taraxacum officinale* = маслачак 1 = жута рада; 2) *Senecio vulgaris* = маслачак 2; 3) *Sonchus arvensis* = млеч 2
мувар / *мувар* / *муварица* m *Setaria viridis*, *Setaria glauca*
никса f *Scilla*
овсик m 1) *Avena fatua*, *Avena pratensis*; 2) *Bromus arvensis*
острик / *оштрик* m *Carex pseudocyperus*
оструга f *Ribes grossularia* = дивља купина
паламида f *Cirsium arvense* = боца 1
пепелуга f 1) *Chenopodium album*; 2) *Atriplex patula*
петопрста f *Potentilla reptans*
пирак m / *пиревина* f *Agropyron repens*
подбео m *Tussilago farfar*
попонац m 1) *Convolvulus arvensis*; 2) *Fallopia convolvulus*
раван m *Achillea millefolium* = хајдучка трава
различак m *Centaurea cyanus*
репушак m / *репушина* f *Arctium lappa*
сирак m *Sorghum halepense* = кукурузак = дивљи кукуруз = кукуруз дивљак
срмак m *Daucus carota*
тужниче n *Euphorbia cyparissias*
чичак m 1) *Xanthium strumarium* 2) *Lappa L. major*
чука f
чешљик m / *чешљуга* f *Dipsacus laciniatus*
шаш m *Carex hirta*
шевар m *Tipha*

шипак m *Rosa canika*

штир / *штирак* m *Amaranthus retroflexus*.

1.1.2. Када је реч о творбеној структури ових фитонима, може се рећи да доминира суфиксална творба. Запажа се богатство суфикса, али са ниском фреквенцијом. Једино се код именица мушког рода могу уочити заступљенији творбени форманти, а то су *-ак* (са проширеним варијантама *-ачак*, *-унак*): *ђурђевак*, *лепак*, *сирак*, *срамак*, *чичак*, *шипак*, *штирак*; *маслачак*, *различак*; *медунак* и *-ак* (*-њак*, *-ињак*, *-ушак*): *жиловак*, *кукурузак*, *тирак*; *копитњак*; *ледињак*; *репушак*. Код већег броја фитонима мушког рода среће се суфикс: *-ик* (*-ник*): *грушник*, *овсик*, *острик*, *оштрик*, *чешљик*; а у поједначним случајевима: *-ич*: *вратич*, *љутич*; *-ац*: *попонац*; *-ар*: *мувар* / *мувар*, *шевар*. Велики број суфикса среће се код именица женског рода, али ниједан није доминантан. То су: *-ица*: *граорица*, *камилица*; *-ика*: *буника*, *млечика*, *муварика*; *-ка*: *булка*, *-инка*: *вучинка*; *-ина* (*-евина*): *маточина*, *пиревина*; *-иња*: *мишјакиња*; *-ача*: *дебелача*; *-ара*: *купусара*; *-уга*: *чешљуга*, *пепељуга*, *оструга*; *-ца*: *боца*; *-ја*: *ветровља*. Средњег рода су само два фитонима настала суфиксом *-че*: *јованче*, *тужниче*. Префикси су ретки: *попонац*, *подбео*, а посведочене сложенице су: *жилавлак* / *жиловлак*⁵, *петопрста*.

1.1.3. Стране лексеме се не срећу у великом броју: *була* (тур.), *кантарион*⁶ (грч.), *кукута* (рум.), *ластрез* (нем.), *паламида* (грч.) и сл.

1.2. Од вишечланих фитонима издваја се неколико група у зависности од врсте речи којој припадају делови и синтаксичког односа међу њима.

1.2.1. Најбројнији су свакако они фитоними синтагматског типа структуре придев (атрибут) + именица (центар), као:

ајдучка трава *Achillea millefolium* = раван

бела рада *Bellis perennis*

врањи / *врањи лука* *Allium oleraceum* = дивљи лука = лука дивљак

врапче јаје *Lithospermum officinale*

дивљи здравац *Saniculum europea*

дивља кутина *Rubus caesius* = оструга

дивља леска *Corylus colurna*

дивља лоза 1) *Parthenocissus quinquefolia*; 2) *Vitis silvestris*,

дивљи лука *Allium oleraceum* = врањи лука = лука дивљак

дивљи кукуруз *Sorghum halepense* = кукуруз дивљак = кукурузак = сирак

жути ђурђевак *Galium cruciata*

жута рада *Taraxacum officinale* = маслачак 1 = млечика 1

коњски босиљак *Ocimum basilicum*

ливацко сено *Lovium perune*

мајчина душица *Thymus serpyllum*

⁵ Варијанте овог фитонима творбено се могу двојачко тумачити – и као *жил-* + *-а/-о-* + *влак-* (<*вући*) + *ѓ*, и као *жилав* + *-ак* (уп. у РСАНУ *живовљак*, *живовњак* поред *жиловлак*).

⁶ За ову биљку, као и за *раставић* *Equisetum arvense* (код наших информатора *ластрез*) изгубили су се стари народни називи.

мечкина шапа Heracleum sphondylium

мртва коприва 1) *Lamium album*, *Lamium purpureum*, *Lamium applexicaule* 2)

Balota nigra

плави ђурђевак

попино прасе *Hordeum marinum*

рибља уста *Linaria vulgaris*

црвена детелина *Trifolium pratense*.

1.2.2. Вишечлани фитоними се могу састојати од две именице.

1.2.2.1. Те именице могу бити у саставном напоредном односу:

вино и ракија / винце и ракица *Arum (italicum i maculatum)*

даниноћ *Viola arvensis*.

1.2.2.2. Други тип ових фитонима јесу синтагме у којима је центар именица која је и сама фитоним, а друга именица је детерминатив, односно атрибутив:

кукуруз дивљак *Sorghum halepense* = дивљи кукуруз = кукурузак = сирак

лука дивљак *Allium oleraceum* = врањи лука = дивљи лука.

1.2.3. Сложеније синтаксичке структуре са глаголском компонентом (редупликација и субјекатско-предикатска конструкција) представљају фитоними:

ођу-неђу *Capsella bursa-pastoris*

потрч-гологлав назив за маслчак са сасушеним цветовима.

1.2.4. Такође, од вишечланих назива биљака занимљива је група у којој је центар синтагме фитоним, а атрибутом или атрибутивом се спецификује врста: *ајдучка трава*, *дивљи здравац*, *дивља лоза*, *дивља купина*, *мртва коприва* (уп. исказ: *Коприва има она што прли и мртва коприва она што не прли*) итд. Нарочито се атрибутом *дивљи* или атрибутивом *дивљак* упућује на самоникли или некултивисани карактер коровске биљке наспрам гајене: *кукуруз дивљак*, *дивљи кукуруз* : *кукуруз* итд. Остали вишечлани фитоними састављени су од лексике која означава реалije ван биљног света и посредством различитих метафоричних асоцијација служе за именовање биљних ентитета, као: *врапче јаје*, *мајчина душица*, *попино прасе*, *рибља уста* итд.

2.0. Неки фитоними функционишу и самостално и са одредбеним чланом, када се жели спецификовати врста биљке именоване једночланим називом. Нпр., у овом говору се лексема *ђурђевак* користи и за номинацију ове биљке са белим цветом која се гаји у баштама *Convallaria majalis*, што је *питоми ђурђевак*, и за две пољске биљне врсте, али се оне некада диференцирају по боји цвета, те имамо сложене називе *жути ђурђевак* *Galium cruciata* и *плави ђурђевак*.

3.0. Мотивација⁷ је у неким случајевима врло прозирна, нпр., по боји цвета: директна асоцијација *бела рада*, *жута рада*, *црвена детелина*, индиректна асоцијација *срамак* (црвена боја стида), по облику *мечкина шапа*, *рибља уста*⁸, *петопрста*, према времену цветања *ђурђевак*, *јованче*, тактилној перцепцији *боца*,

⁷ О мотивацији фитонима детаљно в. Шпис-Ћулум 1995: 411–425.

⁸ У народној ботаничкој терминологији веома је често повезивање по облику биљке и дела тела неке животиње (Вајс 1989).

мртва коприва, оштрик, веровање у дејство биљке (обично магијско) *тужниче* (исп. исказ: *Тужниче беру девојке да момци туже за њима*), *лепак* (опет, према исказу информатора: *Баца се лепак на момци и девојке да се лепе за њи*) итд.

4.0. Значај оваквих инвентара фитонима је велики јер се тако може стећи увид у богатство ботаничке народне номенклатуре, затим у распрострањеност појединих назива, тј. њихове изоглосе, с обзиром на то да се, с једне стране, у различитим говорима користе различити називи за исту биљку, а са друге, исти назив се у различитим крајевима користи за различите ентитете. На ширем плану, ово је од користи не само за историју српског већ и словенских језика јер називи биљака спадају у најстарије лексичке слојеве.

ЛИТЕРАТУРА

Вајс 1989: Nada Vajs, *Struktura fitonima onomasiološki motiviranih religijom i drugim srodnim sadržajima*. – Rasprave Zavoda za jezik 15, Zavod za jezik, Zagreb, 239–273.

Вуковић 1994: Гордана Вуковић, *Из војвођанске фитонимије*. – Научни састанак слависта у Вукове дане 22/2, Међународни славистички центар на Филолошком факултету, Београд, 339–344.

Драгин 1984: Гордана Драгин, *Терминологија коровске флоре у Шајкашкој*. – Прилози проучавању језика 20, Филозофски факултет, Нови Сад, 193–197.

Драгин 1998: Гордана Драгин, *Називи коровских биљака у дијалекатским речницима српског језика*. – Прилози из филолингвистике II, Филозофски факултет, Ниш, 57–75.

Живковић Христић 2011: Зоран Живковић Христић, *Милош Ивковић и његово проучавање ресавских говора – посебно у области Горње Ресаве*. – Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности, II, XVIII дани српскога духовног преображења, Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац, 169–196.

Ивковић 1927: *Српске народне приповетке*. — Српски етнографски зборник XLI, Веселин Чајкановић (ур.), Српска краљевска академија, Београд.

Комљеновић: Илија Комљеновић, *Атлас корова*. — Пољопривредни факултет, Бања Лука (електронско издање).

Марковић 1997: Јордана Марковић, *Јужноморавска повртарска лексика*. – Филозофски факултет, Ниш, 57–75.

Марковић 1996: Јордана Марковић, *Народни називи ливадских биљака*. – Прилози из филолингвистике I, Филозофски факултет, Ниш, 57–75.

Недељков 2000: Љиљана Недељков, *Прилози проучавању фитонима у Војводини*. – Јужнословенски филолог LVI/3–4, Институт за српски језик САНУ, Београд, 727–736.

Пецо–Милановић 1968: Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. – Српски дијалектолошки зборник XVII, Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, Београд, 241–351.

Реметић 2003: Слободан Реметић, *Ресава у српској дијалектологији*. – Ресава (Горња и Доња) у историји, науци, књижевности и уметности, II, XI дани српскога духовног преображења, Народна библиотека „Ресавска школа“, Деспотовац, 125–134.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика.* – Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.

Симоновић 1959: Драгутин Симоновић, *Ботанички речник. Имена биљака.* – Посебна издања САНУ СССХVIII, Институт за српскохрватски језик, књ. 3, Београд.

ФП 1996: *Прилози из фитоллингвистике I.* – Филозофски факултет, Ниш.

ФП 1998: *Прилози из фитоллингвистике II.* – Филозофски факултет, Ниш.

Шпис-Ђулум 1995: Марија Л. Шпис-Ђулум, *Фитонимија југозападне Бачке (коровска флора).* – Српски дијалектолошки зборник XLI, Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, Београд, 397–490.

S u m m a r y
Marina Spasojević

FROM PHYTONYMY OF RESAVA (THE TERMS FOR WEEDS)

In this paper, the author presents a collection of folk terms of wild meadow plants growing in Resava region. The analyses included structure, motivation and some lexical characteristics of this folk terms. The differentiation between the subdialects in designation of one and the same plant is most frequently caused by different choice of motives for its naming.